

Kur'ân'da Geçen فَعَال Mübalağa Kalıbının Anlam ve Dilsel Analizi
The Meaning and Linguistic Analysis of the فَعَال Exposure Pattern Stated in the Holy

Qur'an

Eşref İNAN

Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arapça Mütercim ve
Tercümanlık,
Assist. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Arabic Translation and
Interpretation,
Bingöl/Türkiye
einan@bingol.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4417-2328.
DOI: buifd.1173435/buifd.1187359

Öz

Kur'ân, îcâz, i'câz ve belâgat gibi dilsel yönleriyle her zaman varlığını göstermektedir. Gerek kelimelerin sanatlı kullanımı ve gerekse de onlara yüklenen anlam yönü ile farklılığını ortaya koymaktadır. Kur'ân'da çok farklı mübalağa kalıbı kullanılmıştır. İsm-i fâil menşeli mübalağa kalıplarının kullanımı da bunlardan bir tanesidir. Burada sarf ilminde mazbut olan birçok vezinden biri olan فَعَال kalıbı üzerinde genel bir değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bu kalıbı tercih etmedeki temel saik, harf ziyadeliği ile anlam yoğunluğu ilişkisini göstermektir. Zira dilbilimciler harf adedindeki artışın manadaki mübalağaya hizmet ettiğini açıkça bildirmişlerdir. Genel olarak kıyâsî ve semâî olan mübalağa kalıpları aynı metodolojiyi desteklerken فَعَال kullanımının diğer kalıplara göre telaffuza bile farklı bir yoğunluk kattığına lisanın zevki şahittir. Bu sigada çoğunlukla da ayet sonlarında yer alan Esmâ'u'l Hüsnâ'da dikkat çeken bir kullanım da görülmektedir. Çalışmada bu kalıbın müfred, çoğul, övgü, yergi, sıfat, mevsuf, müenneslik ve müzekkerlik gibi boyutları ele alınmaktadır. Betimleme ve tanımlama açısından kelimelere önemli bir ahenk katan bu kalıbın örneklendirmeleri de yapılmaktadır. Mevcut yapılan çalışmalar gibi mübalağa sigalarını sıralayıp birer birer açıklamak yerine bu kalıbın Kur'ân'da farklı boyuttaki şekillenışı işlenmektedir. Kur'an defalarca taranmak suretiyle kalıpların tespitinden sonra genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kur'ân, Mübalağa Sigası, Dil, فَعَال Kalıbı

The Meaning and Linguistic Analysis of the فَعَال Exposure Pattern Stated in the Holy Qur'an

Abstract

The Quran always shows its existence with its linguistic aspects such as insensibility, rhetoric and rhetoric. It reveals its difference with the artistic use of words and the meaning aspects attributed to them. The use of hyperbole originating from ism-i fâil is one of them. Various exaggeration patterns are used in the Quran. Here, a general evaluation will be made on the فَعَال pattern, which is one of the many verses in the science of consumption. The main motive for choosing this pattern is to show the relationship between high usage of letters and meaning density. While the exaggeration patterns, which are generally quasi and semâî, support the same methodology, the use of فَعَال has added intensity to the meaning of other patterns, which led us to this study. Because linguists have clearly stated that the increase in the number of letters serves the exaggeration in meaning. It is a striking use in this cigarette mostly in Esmâ'u'l Hüsnâ and it is seen that it mostly takes place at the end of the verses.

This pattern will be discussed in terms of dimensions such as mufra, plural, praise, satire, adjective, seasonal, feminism and warrant. This study aims to understand this pattern, which adds an important beauty to words with its description and introduction. Instead of listing the exaggeration and explaining them one by

one, like the existing studies, it will also discuss how it is shaped in different dimensions in the Quran. Afterwards, the issue will be evaluated generally by detecting the forms by scanning all Qur'an in detail.

Keywords: Arabic, Quran, Exaggeration Sigas, Language, فَعَال Pattern

Giriş

Arap dili gramerindeki kıyasi olma yönü dil öğrenmede önemli bir avantaj sağladığı bilinen gerçeklerdendir. Bir mastar, mizan ve mevzun ilişkisi ile farklı kalıplarda farklı anlamlara geçiş sağlamaktadır. Dildeki bu türetilbilme yönü kelime dağarcığını zenginleştiren önemli bir boyuttur. Mübalağa sigaları ile yapılan dilsel faaliyetlerde sıfat-ı müşabbehe ile olan ilişkileri ve فَعَال, فُعُول, مُفَعَّل, مُفَعَّل, مُفَعَّل, فَعِيل bu beş meşhur sigadaki kullanımlara dair çalışmalar yapılmıştır. Çalışmada bütün sigaları tanıtmak yerine فَعَال kalıbının Kur'an'daki örnekleriyle mana ve üsluba yansımaları değerlendirilmektedir. فُعُول ve فَعِيل kalıpları Kur'an'da hemen hemen her surede geçen sıfat-ı müşabbehe kullanımlarının tamamını işlemek makale düzeyini aşan bir durumdur. Ancak فَعَال kalıbı aksine böyle bir çalışmada değerlendirilebilecek bir miktardadır. Bu da hedef manada yüzeysel çalışmadan uzaklaşarak anlam yoğunlaşmasını sağlayacaktır. Malumdur ki dile yansıyan sanatsal boyutlar, kelimelerin o sanata alt yapı teşkil etmesinden kaynaklanır. Kur'an'da bu kelimelerin kullandıkları zaman ve mekân yönüyle belâgate uygunluğu, sigaların geçtiği yerlerin tespit edilmesi ve ilgili kaynaklara ulaşılması ile kelimelerin vad'ının isabetliliği görülmektedir. Diğer mübalağa kalıpları ile beraber bazen sıfat bazen mevsuf bazen de tekit edatlarıyla ayet içeriğini pekiştirici bir tarzda dikkat çeken kullanımları da incelenecektir.

1. İsm-i Fâil

İsm-i fâil, hudûs, sübut ve teceddüd anlamlarında olup fiilin kendisiyle gerçekleştiği isimdir.¹ İsm-i fâil sübut cihetine fiilden daha çok delalet eder. Ancak ism-i fâilin mutlak ve sürekli olarak sübuta delaleti düşünülmemelidir.² Binası malum olan fiillerden terkip edilir. Sülâsilerden alındığı gibi mezid fillerden de elde edilir. İsm-i fâilin sülâsilerinden müteaddî olanlarından mübalağa ve çokluk irade edildiğinde kıyâsî olarak herhangi bir mübalağa sigasına dönüştürülür.³

1.1. Mübâlağalı İsm-i Fâil

Bulûğ kökünden türetilen mübalağa, bir şeyin mekân, zaman, takdir edilen bir işin nihai noktasıdır.⁴ Mübalağa, mananın tamamlanması için vasıfta nihaî nokta ve maksatta en son hedefe ulaştırmadır. Hakikatin vasfını dikkatle belirtmektir. Yalan olabilecek bir şekilde ifade etmek değildir.⁵ Bazı dilciler mübalağayı konuşmaya dair bir sanat ve onun güzelliklerinden biri olduğunu saymışlardır. İfrat ve abartı düzeyinde olmasının belâgate uygun olmadığını

¹ İbnu'l-Hâcib, Ebî Bekr b. Yûnus, *el-Kâfiye fi'n-nahv II*, nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 174.

² Kemal Hüseyin Raşid Salih, *Siyeğü'l-mubalağati ve teraikuha fi'l Kur'an'il-Kerim*, (Filistin: Cami'atu'n-Necahi'l-Vatanî, 2005), 25.

³ Ahmed Haşimî, *El-Kavâid'î esâsiyye li'l-luğati'î Arabiyye*, (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-Alemiyye, 1458), 310; Kadri Yıldırım, *Sistematik Sarf Bilgisi*, (Diyarbakır: Form Ofset, 2004), 130.

⁴ Ebü'l-Kâsım el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi Çaribi'l-Kur'an*, Mektebetu'n-Nezar, 1/76.

⁵ Macit Eset, *Tercumetu Siyeğü'l Mubalağa, فَعَال فُعُول فَعِيل fi'l Kur'an'il-Kerim ilâ Luğati'il-Fransiyye*, (Cezayir: Camiatu'l-Muntevira Kosentîna, 2011), 12-13; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n- nedâ ve bell's-sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddin, (Kahire :1383), 272.

belirtmişlerdir.⁶ Mübalağa anlam olarak tebliğ, iğrak ve gulüv olmak üzere üçe ayrılır: “*Tebliğ*” kısmında niteleme adeten ve aklen mümkün, “*iğrak*” adeten mümkün olmayıp, aklen mümkün; gulüv ise adeten de aklen de mümkün değildir.⁷ Dolayısıyla Kur’ân ifadeleri “tebliğ” kısmında değerlendirilmektedir. Zira Kur’an sönük meseleleri, parlak gösterecek bir ifadeden ziyade olayın bildirilmesinde uygun kelimeleri kullanarak belâğatı esas almıştır.

Mübalağalı ism-i fâil, eylemin çokça yapıldığı anlamının elde edilmesi için ism-i fâilde net olmayan mübalağa manasının kendi kalıbıyla gösterildiği yapılarıdır.⁸ Mübalağalı ism-i fâil, semâi olup, müteaddî ve sülâsî fiillerden yapılıdır. Allah için kullanılması durumunda sıfat olurken insanlara dair kullanımda mübalağa ya da lakap olur.⁹ Kalıplarının hepsi işitsel olup kıyas edilemez. Araplardan geldiği gibi ezberlenir. Bazı tahkik ehli yanında sıfatı müşebbehe manasına haml edilir. Çünkü sağlam bir sıfat gibi algılanır.¹⁰ *فَعُول* ve *فَعِيل* kalıpları Kur’ân’da doksan beş¹¹ surede kullanılmıştır.¹² İsm-i fâile idafe olarak vasf edilen mübalağa kalıplarıdır. Sülâsîler dışında alınmaları nadirdir. *أَذْرَكَ* fiilinden *دَرَك* örneği gibi. Mesela *يَوْمَ تَرَوْهَا تَدَاهُلُ كُلُّ مَرْصِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ*¹³ ayetinde “*murdi’a*” yerine “*imraa*” denseydi belâğata yine uygun olurdu. Ancak emziren kadının şefkati, çocuğuyla olan yüksek duygusal yönü manaya mübalağa katmıştır.¹⁴ Buradaki mübalağa gerçek manası üzerinde olup Türkçede kastedilen abartı düzeyindeki kullanım değildir. Dolayısıyla Kur’ân’da, kelime seçiminde titiz davranıldığı anlaşılmaktadır.

2. فَعَال Vezni

Mübalağa sigaları genellikle lâzımî fiillerden alınırken bu vezin hem lâzımî hem de müteaddî fiillerden elde edilmektedir.¹⁵ Ancak sülâsî müteaddîde daha fazla olduğu görülmektedir. *غَدَرَ*¹⁶ Meslek ve sanat erbabı için de kullanılır.¹⁷ Kıyasla şekillenen sigalar sadece akli sarf ile elde edilecek bir şey değildir. Zira bir çocuk çoğu defa kıyas ile kelime söyler ancak bunlara rastlanmamıştır.¹⁸ Daha köklü olan sami luğatında sülâsî asla itibar edilmştir.¹⁹ *فَعَال* kalıbından alınan kelimeler daha fazla mübalağa için *فَعَال* sigası ile ifade edilir. Kur’ân’da duanın manasını tamamlayıcı bir kalıba şu örnek verilebilir:

رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ
sonra kalplerimizi saptırma, katından bize rahmet ver. Şüphesiz sen çokça bağıştta bulunansın”

⁶ Muhammed Emin Revabide, *Siyeği'l Mübalağati'l Kıyasîye İttihadu'l Mebna ve'l Ma'na*, Mecelletu'l Urdüniyye el Luğati'l Arabiyye ve Adâbuha, (Ürdün: 2006), 58.

⁷ Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân- Bedi*, 4. Baskı, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 314-315; Kemal Hüseyin Raşid Salih, *Siyeğu'l Mubalağati ve Teraikuha fi'l Kur'ân 'il Kerim*, Cami'atu'n-Necahi'l-Vatanî, (Filistin: 2005).

⁸ Ahmed Abdulcevâd el-Bennâ, *Sıyağu'l-mubalağa fi'l-Kur'âni'l-Kerim dirâse tahliliyye*, (Amman: Dâru'l-Yâzûrî, 2008), 75.

⁹ M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 464.

¹⁰ Mustafa Galayanî, *Cami'ud durusi'l Arabiyye* 28. Baskı (Beyrut: Mektebetu'l Asriyye, 1993), 193.

¹¹ et-Tânk, el-A'lâ, el-Leyl, el-İnşirâh 'Alak, el-Kadr, ez-Zilzâl, el-Kâri'a, el-Asr, el-Hümeze, el-Fil, Kureys, el-Kevser, el-Kâfirûn, en-Nasr, Tebbet, el-İhlâs, el-Felak ve en-Nâs surlerinde bu kalıplar yoktur.

¹² Mustafa Öncü, “Kur’ân-ı Kerim’de Yer Alan *فَعِيل* ve *فَعُول* Kalıpları”, 2015, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8, 167.

¹³ el-Hac, 22/2.

¹⁴ Macit Eset, *Tercumetu siyeğu'l mubalağa*, 8.

¹⁵ Abdüşşekur Muallim Abdu'l Farih, *es-Sarfu'l muyessere*, (Kahire: Daru'l-İlm, 2019), 42

¹⁶ Cuveyriye Muhammed Yemenî, *Delaletu'l iştikaki ve amaluha fi rub'u sani min 'el-Kur'ân'il-Kerim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sudan: Cami'atu's-Sudan li'l-Ulumi ve Teknolojiya, 2015), 49.

¹⁷ İbrahim Enis, *min Esrari'l-Luğa*, (Kahire: Mektebetu'l-Enculu'l-Misriyye, 1966), 17.

¹⁸ Enis, *min Esrari'i luğa*, 26.

¹⁹ Enis, *min Esrari'i luğa*, 46-47. Hasan Abbas, *en-Nahvu'l vafi*, 3/257.

Dolayısıyla ayetteki mana *الْوَهَابُ* kelimesinde istenenin, istenende fazlasıyla bulunduğunu ifade etmektedir.

Medh ve zem içeren örnekler oldukça yaygındır. “*Ğaffar*”²⁰ denildiğinde insanın tövbesi karşısında bütün günahların bağışlayan bir mana olduğu gibi “*Kahhar*” vasfı ile de kafir ve müşriklerin ebedi cezalandırılması yönüyle tam belâgattir.²¹ İsm-i fâil, mübalağa ve sıfat-ı müşebbehe vezinleri arasında sıkı bir bağ vardır. İlk ikisi müteadi fiilden alınırken diğeri lâzımî fiilden elde edilir. Genel manada ise birbirinde ayrılırlar. Bunlar, sübut, hudûs, teksir ve mübalağa itibariyledir.²² *الْفَاعِلِ* vezni bazen *فَعَالٌ* vezninin içerdiği çokluğu barındırabilir. *لَلْسَائِلِ* örneğindeki *السائل* kelimesi *سؤال* kelimesinden anlamca düşük değildir. Esmâ-i Hüsnâda *الخالق* ile *الخالق* ile *الرازق* ile *الرازق* ism-i fâil ile mübalağa kalıpları ikisi de Allah için kullanılmıştır.²⁴ Yani harf çokluğu mübalağadaki artışa sebep olduğu genel bir kaide olsa da istisnai durumlar da olabilmektedir. Meşhur kıyâsî mübalağa kalıpları ise beştir.²⁵ *فَعَالٌ*, *مَفْعَالٌ*, *فُعُولٌ*, *فُعِيلٌ* ve *مُفْعَلٌ* Bu kalıplarda üç zamanın herhangi birisine işaret eden karine yoktur. Ancak üç zamanı da kapsayan bir süreklilikleri vardır ²⁶.

Mübalağa kalıplarının amel etmesi meselesinde ise Basra ve Kufe ekolleri arasında ihtilaf olmuştur. Basra ekolü *فَعَالٌ*, *مَفْعَالٌ*, *فُعُولٌ* kalıplarının müdaaddi fiilerinin amelini yaptığını kabul eder. Ancak Kufe ekolü mukadder bir fiilin amel ettiğini söyler.²⁷ İsm-i fâil gibi olduklarından amel ederken hal ve istikbal şartı koşulmaz.²⁸

2.1. Esmâü'l Hüsnâ Bağlamındaki Kullanım

Kur’ân’ı Kerîm’de Allah’a ait sıfatlardan biri de esmâü'l hüsnâ kalıplarındır.²⁹ *فَعَالٌ* vezni Kur’ân’da çoğunlukla Allah’ın isimlerinde görülmektedir. Bu vezin dışındaki mübalağa kalıpları ile mülâhaza edildiğinde et-Tivâl denen uzun surelerin hepsinde diğer surelerin de çoğunda vardır. Bu sıfatların bazıları mesela “*Cebbar*” Allah için³⁰ kullanıldığı gibi insanlara³¹ da atfen kullanılmaktadır. Bir peygambere nisbet edildiği gibi³² aynı sıfat genel olarak tüm insanlar için³³ kullanıldığı görülmektedir “*Ğaffar*” da harf sayısı fazla olduğundan “*Ğafur*” dan daha kuvvetlidir. “*Ğafur*” kelimesindeki mübalağa, keyfiyet açısından “*Ğaffar*”daki mübalağa ise kemiyet bakımındandır.³⁴ *وَإِنَّا لِلَّهِ وَأَنَّا لِلَّهِ إِنَّا لَنَرَاهُ فِي سَعْدِ السَّاعَاتِ* İnsanının zaafından dolayı en sık işlenen bir kalıp “*Tevvab*”tır.³⁵ Zira cehennemden kurtulmak insanlığın en büyük meselesidir. Dolayısıyla bu sigâ özellikle kullanılmıştır. Fiil sıfat ilişkisi yapılarak günahların çokluğuna rağmen *تَوَّابٌ* ile af mesajı

²⁰ Tâhâ, 20/82.

²¹ Macit Eset, *Tercumetu siyeğü'l mubalağa*, 19-20.

²² Revabide, *Siyeğü'l Mübalağati'l Kıyâsiye İttihadu'l Mebna ve'l Ma'na*, 59.

²³ el-Meâric, 70/25.

²⁴ Revabide, *Siyeğü'l Mübalağati'l Kıyâsiye İttihadu'l Mebna ve'l Ma'na*, 59.

²⁵ el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Şeze'l-Arf fi Fenni's-Sarf*, (Kahire:1965), 78.

²⁶ Hasan Duran, *Kur’ân-ı Kerîm’de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan ‘Udül Çeşitleri*, (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 57.

²⁷ Kemal Hüseyin Raşid Salih, *Siyeğü'l Mubalağati ve Teraikuha fi'l Kur’ân ‘il Kerim*, 28-32.

²⁸ Fadıl Salih es-Sâmarrâi, *Meâni'n-nahv*, (Amman: Daru'l-Fikr, 2000), 3/177.

²⁹ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404-418. İbn-i Mâce rivayetinde *الرازق*, *الرازق* Tirmizî’de bulunan *الغفار* gibi isimler olduğu gibi Kur’ân’da olup Tirmizî’de geçmeyen *الخالق* gibi isimler de vardır.

³⁰ el-Haşr, 59/23.

³¹ Hûd, 11/59; el-Mâide, 5/22; Meryem, 19/14, es-Secde, 32; eş-Şuarâ, 26/130; el-Kasas, 28/19; el-Mü’min, 40/35; Kâf, 50/45.

³² Sâd, 38/17.

³³ Kâf, 50/32.

³⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, çev. Ömer Aydın, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 400-401.

³⁵ el-Hucurât, 49/12; el- Bakara, 2/37,54,128,160; en-Nisâ, 4/64; en-Nûr, 24/10.

verilmektedir.³⁶ *إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينِ* asıl rızkın kendi elinde olduğunu bildirmek³⁷ için “Allah” lafzı ile beraber fasl zamiri ve “Rezzak” sigası ile zikredilmiştir. Bu şekilde anlam pekiştirilmiştir.³⁸ *ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينِ* sıfatları ile de mana güçlendirilmiştir. *الْوَّاحِدَ الْقَهَّارَ*³⁹ Allah’ı her şeyin fevkinde yegâne ezici güce sahip, ortaksız-benzersiz tek ilâh kabul etmek; O’ndan başka ilâh olmadığına ve evrenin mutlak hâkimiyetinin O’na ait olduğuna inanmaktır.⁴⁰ *فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ*⁴¹ Burada *فَعَالٌ* sigası hazf olmuş mübtedanın haberi olup dilediklerini kesin ve çokça yapan anlamına gelmektedir.⁴² Mefulünde, harf-i cer vasıtasıyla amel etmiştir.⁴³ *إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* “Şüphesiz gayba dair her şeyi, en iyi bilen sensin”⁴⁴ Ancak Arap dilinde çok kullanılan *عَلَّامَةٌ* kelimesindeki “s” cemaat manasında alınarak müenneslik için olduğu söylenmiştir. Sanki kelimenin kendisine isnat edildiği kişi ilimde bir cemaat mesabesinde algılanır.⁴⁵ *وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ* “Her şeyi açan, bilen sensin”⁴⁶ ayetindeki gibi örnekleri çoktur. İbn Hacer’in (ö. 852/1449) Kur’ân-ı Kerîm’den derlediği doksan dokuz esmâ-i hüsnâdan *فَعَالٌ* vezninde olanlar: *الْجَبَّارُ، الْقَهَّارُ، الْفَتَّاحُ، الرَّزَّاقُ، الْخَلَّاقُ، الْوَهَّابُ، التَّوَّابُ، الْغَفَّارُ* sigalarıdır.⁴⁷ Bunlardan ikisi Allah’ın azamet, adaletle hükmetme ve celalini yansıtırken diğer altısı rahmet, merhamet ve şefkatini yansıtmaktadır. Bu da Allah’ın kendi isimleri ile kendisini tanıtırken rahmetinin ağır bastığının⁴⁸ birer göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Yüce Allah’ın rahmetinin ziyadeliği farklı isimlerle vurgulanmıştır.

2.1.1. Esmâü’l Hüsnâ’nın Aynı Kökten Farklı Kalıpları

Esmâü’l Hüsnâ’nın kök itibarıyla aynı olup ism-i fâil, sıfatı müşebbehe ve mübalağa kalıbında gelen örnekleri de vardır. Mesela eş anlamlı gibi görünen “*غَافِرٌ*”⁴⁹ bağışlamanın varlığını gösteren, “*غَفُورٌ*” birden fazla günahı bağışlayan anlamında olup Kur’ân’da birçok yerde geçmektedir.⁵⁰ “*غَفَّارٌ*” sürekli bağışlayan⁵¹ isimleri Kur’ân’da geçmekte, son ikisi doksan dokuz isim hadisinin

³⁶ ez-Zümer, 39/53; *وَاسْتَغْفِرْ لَهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا* “Ondan bağışlama dile, çünkü O, tevbeleri daima kabul edendir.” en-Nasr, 110/3. Bu ayette Hz. Peygambere istiğfarda bulunması söylenmiştir.

³⁷ ez-Zâriyât, 51/58.

³⁸ Muhammed Ali, es-Sâbüni, *Safvetü’l Tefâsir*, çev. Sadrettin Gümüç- Nedim Yılmaz, (İstanbul: Yeni Şafak, 1995), 6/192.

³⁹ İbrâhîm, 14/48; Sâd, 38/65; ez-Zümer, 39/4.

⁴⁰ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez- Zemaşşerî, *Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, çev. Komisyon, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 5/876; Muhammed Ali Ter’ad Dürre, *Tefsiru’l Kur’ân’il Kerim i’rabuhu ve beyanuhu*, (Beyrut: Daru’l ibni’l Kesir, 2009), 10/532.

⁴¹ el-Burûc, 85/16.

⁴² Zemaşşerî, *Keşşâf*, 6/1240; Ebû’l Hayyân el-Endelûsî, *Tefsiru’l bahri’l-muhit*, (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İlmiyye, 1971), 8/445.

⁴³ Mustafa Tokmak, *Arap Dilinde İsm-i Fâil Mübâlağa Vezinleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2017, 84.

⁴⁴ el-Mâide, 5/109, 116; et-Tevbe, 9/78; Sebe’ 34/48.

⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitabu’l Furûk*, 211-212.

⁴⁶ Sebe’, 34/26.

⁴⁷ Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, 11/408.

⁴⁸ el-En’âm, 6/12, 54.

⁴⁹ el- Mü’min, 40-3.

⁵⁰ el-Bakara, 2/173, 182, 192, 199, 218, 225, 226, 235; Âl-i İmrân, 3/31, 89, 129, 155; en-Nisâ, 4/23, 25, 43, 96, 99, 100, 106, 110, 152; el-Mâide, 5/3, 34, 39, 74, 98, 110; el-En’âm, 6/54, 145, 165; el-Araf, 153, 167; el-Enfâl, 8/69, 70; et-Tevbe, 9/5, 27, 91, 99, 102; Yunûs, 10/107; Hûd, 11/47; Yusûf, 12/53, 98; İbrâhîm, 14/36; el-Hicr, 15/49; en- Nahl, 16/18, 110, 115, 119; el-İsrâ, 17/25, 44; el-Kehf, 18/58; el-Hac, 22/60; en-Nûr, 24/5, 22, 33, 62; el-Furkân, 25/6, 70; en-Neml, 28/16; el-Ahzâb, 33/5, 24, 50, 59, 73; Sebe’, 34/2, 15; Fâtır, 35/28, 30, 34, 41; ez-Zümer, 39/53; Fussilet, 41/32; eş-Şûrâ, 42/5, 23; el-Ahkaf, 46/8; el-Hucurât, 49/5, 14; el-Hadîd, 57/28; el-Mücâdele, 58/2, 12; el- Mümtehine, 60/7, 12; et-Teğâbün, 64/14; et-Tahrîm, 66/1; el-Mülk, 67/2; el-Müzemmil, 73/20; el-Burûc, 85/14

⁵¹ Tâhâ, 20/82; Sâd, 38/66; ez-Zümer, 39/5; el- El- Mü’min, 40/42; Nûh, 71/10.

listesinde de yer almaktadır.⁵² Yukarıda verilen الخالق⁵³ ve الخالق...⁵⁴ “O kullarının üstünde tek hüküm sahibidir”⁵⁵ Ayetindeki “kahir” ismi الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ “O yegane hüküm sahibidir”⁵⁶ “Kahhar” olarak daha üst bir manaya taşınmıştır. العالم⁵⁷ kelimesinin kullanımı oldukça dikkat çekicidir. Tekil olarak Allah için kullanıldığında bütün geçtiği surelerde عَالِمُ الْغَيْبِ “gaybın bileni” mudaf olarak vasf edilmiştir. Mübalağa sigası olan عَالِمُ الْغَيْبِ⁵⁸ da Kur’ân ’da sadece dört yerde geçmekte ve diğer kullanımlar ile uyumlu bir isim tamlaması şeklinde görülmektedir. Yani عَالِمُ الْغَيْبِ kelimesi عَالِمُ olarak ifade edilirken الْغَيْبِ kelimesi الْغَيْبِ tabiri ile çoğul sigası tercih edilerek kelimeler arası bir uyum göze çarpmaktadır. Yani ism-i fâil kullanımında mudafu ileyh tekil, mübalağa sigasında çoğul kelimeye idafe edilmiştir.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ “Muhakkak Allah asıl rızıklandırıcı güç ve kuvvet sahibidir.” Kur’ân’da الرَّزَّاقِ mübalağa sigası sadece bir defa geçmektedir. Daha öncede değinildiği gibi rızıkta Allah için derece düşünülmediğinden⁵⁹ hakikatte mübalağaya ihtiyaç yoktur.⁶⁰ Dolayısıyla ism-i fâil olan الرَّازِقِ⁶¹ ise Kur’ân ’da geçtiği altı yerde خَيْرُ الرَّازِقِينَ rızık verenlerin en iyisi anlamında, çoğul ve mudâf-u ileyh şeklinde gelmiştir.

2.1. Övgü Yönünden Değerlendirme

Kur’ân’ı Kerîm’in, anlam bakımından iman-küfür, müjdeleme-uyarma, cennet-cehennem, övgü-kınama gibi iki yönlü bir ayet örgüsü vardır. Dolayısıyla bu kalıbın örneklerinde de bu anlam ikilisine sıklıkla rastlanmaktadır. التَّوَابِ الرَّحِيمِ⁶² şeklinde Kur’ân’ı Kerîm’de on defa geçerken “توابة” bir defa⁶³ “التَّوَابِينَ” insanlara ait vasıf olması itibarıyla bir defa geçmektedir.⁶⁴ الوَهَّابِ⁶⁵ dilediği şeyi dilediği kişiye bağışlama yetkisine sahip,⁶⁶ lütfu geniş ihsanı bol⁶⁷ çokça bağışlayan⁶⁸ gibi vasıflarla kendini tanıttıktan sonra وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ⁶⁹ tarzında bir beyan ile kullarına karşı zulmü nefyettirmektedir.⁷⁰ Kişilere ait övgülere de bu kalıbın Kur’ân ’da birçok örneğine rastlanmaktadır: Bu صَبَّارِ⁷¹ kalıbı insanlar için kullanıldığı gibi Yüce Allah’a da nisbet edilmiştir. إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ⁷² Önceki ayette Hz. Lût’un kavmi için gelecek azabın ertelenme talebi olup onun yüksek şefkatine delalet eden kişiliği bu sigalarla tekit edilmektedir.

⁵² Topaloglu, “Esmâ-i hüsnâ”, *DİA*, 11/413.

⁵³ el-Enâm’, 6/102; er- Ra’d13/16; el-Hicr, 15/28; Fatur, 35/3, es- Sâffât, 37/25; ez- Zümer, 39/62; et-Tür, 52/35; el-Haşr, 59/24.

⁵⁴ el-Hicr, 15/86; Yâsîn, 36/81.

⁵⁵ el-En’âm, 6/18,61; el-A’raf, 7/127.

⁵⁶ er-Ra’d, 13/16; Yusuf, 12/39; İbrâhim, 14/48; Sâd, 38/65; ez-Zümer, 39/4; el-Mümin, 40/16.

⁵⁷ el-Enâm’, 6/73; et-Tevbe, 9/94,105, er- Ra’d, 13/9; el- Mü’minûn,23/92; es- Secde, 32/6; Sebe’, 34/3; ez- Zümer, 39/46; el-Haşr, 59/26; es-Saf, 62/8; et-Teğâbün, 64/18; Cin, 72/26.

⁵⁸ el- Mâide, 5/109, 116; et-Tevbe, 9/78; Sebe’, 34/48.

⁵⁹ el Bakara, 2,117; Âl-i İmrân, 3/47; el-Enâm’, 6/73; en- Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yasin, 36/82; el- Mü’min, 40/68.

⁶⁰ Revabid, *Siyeği’l Mübalağati’l Kıyasîye İttihadu’l Mebna ve’l Ma’na*, 59.

⁶¹ el- Mâide, 5/114; el-Hicr, 15/20; el- Hac, 22/58; el- Mü’minûn, 23/72; Sebe’, 34/39; el-Cuma, 62/11.

⁶² el-Bakara, 2/37,54,128,160, en- Nisâ, 4/16,64; et- Tevbe, 9/104,118; en- Nûr, 24/10; el-Hucurât, 49/12

⁶³ en-Nasr, 110/3.

⁶⁴ el-Bakara, 2/222.

⁶⁵ Al-i İmrân, 3/8; Sâd, 38/9, 35.

⁶⁶ Sâbûnî, *Safvetü’t tefâsîr*, 5/284.

⁶⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t tefâsîr*, 5/297.

⁶⁸ Tâhâ, 20/82; Sâd, 38/66; ez-Zümer, 39/5; el-Mümin, 40/42; Nûh, 71/10.

⁶⁹ Fussilet, 41/46, Kâf, 50/29.

⁷⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/1138.

⁷¹ Sebe, 34/19; Lokman, 31/32.

⁷² Hûd, 11/75 إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ Tevbe, 9/114. Bu ayette ise أَوَّاهٌ kelimesini حَلِيمٌ mübalağa kalıbından önce getirerek büyük bir övgüde bulunmuştur. Razî , *Tehzibu’l Tefsiri’l Kebir*, 4/78.

kullanılmıştır.⁷³ Çok içli ve yumuşak anlamındaki *أَوَاة* kalıbı iki mübalağa sigasının arasında kullanılarak Hz. İbrahim'in kişiliğinin Allah'a yönelişteki ileri düzeydeki yönü dile getirilmiştir.⁷⁴

2.3. Kınama Yönüyle Değerlendirme

Bir şahsa ya da bir davranışa yönelik yapılan eleştiri, kınama ve zecr manaları bu vezinde dile getirilmektedir. Zira bir eylemin çirkinliğini en uygun bir kalıpla ifade etmek de belâğatin gereğindedir. *كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٌ* bütünü aşırı zorba,⁷⁵ *مُنْكَبِرٍ جَبَّارٍ* aşırı kibirli zorba,⁷⁶ *مَنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ* Her inatçı inkarcıyı, iyiliklere boyuna engel olan, mütecaviz, şüpheye düşüren⁷⁷ *كُلُّ خَنَازِرٍ كُفُورٍ* hain nankörler.⁷⁸ *لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ* Gerçeği sürekli ters yüz eden, günaha düşkün olan herkes *فَاجِرًا كَفَّارًا* ve çok inkarcı⁸⁰ gibi kötü ahlaki kınamak suretiyle zihinlere nakş olacak kalıplar kullanılmış ve çoğunlukla kişilik betimlemelerine gidilmiştir. Bazen de zecr yönüyle de cehennem tasvirlerinde görülmektedir.⁸¹ *حَمِيمٌ وَعَسَاقٌ* kaynar su ve irin⁸² anlamında örnekleri de vardır.

2.3.1. *كَذَّابٌ* Kelimesi

Kur'ân, kelimeler ve kavramları kullanırken belâgat gereği bazılarında yoğun bir kullanıma gitmiştir. Örnek olarak vereceğimiz "*kezzab*" kelimesi bazen inkarcılar tarafından peygambere atfen kullanılırken bazen de Yüce Allah'tan onlara yönlendirilmektedir.

"*هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ*"⁸³ Bu yalancı sihirbaz anlamında yapılan tebliğ karşı muhatapların tepki dilinin sert olduğu vurgulanmaktadır. Vahiy ile desteklenen bir peygamberi yalanlamalarından daha büyük cehalet olmadığı dile getirilmektedir.⁸⁴ "*Firavun'a, Hâmân'a ve Karun'a da onlar: "Bu, çok yalancı bir sihirbazdır!" dediler.*"⁸⁵ Yüce Allah, peygamberlerini yalanlayanları *سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِّنَ الْكَذَّابِ* "Yarın, kimin pek yalancı ve şımarık olduğunu bileceklerdir"⁸⁶ ifadesiyle aslında yalancıların kendileri olduğunu bildirmiştir. Bu kelimenin inkâr canibinden kullanılması tezkibin ileri boyutunu gösterirken Kur'ân da o denklikte bir ifadede bulunmuştur. *ظَلَّامٌ* kelimesi ile Allah'a herhangi bir yalan isnat edilmemesi bağlamında *لِّلْعَبِيدِ* *وَإِنَّ اللَّهَ لَيُبْذِلُكُمْ بِظُلْمٍ لِّلْعَبِيدِ* Şüphesiz Allah kullarına asla zulm etmez"⁸⁷ şeklinde kullanılmıştır. Birçok ayette Allah, haksızlığın asla olmayacağını böyle bir kalıba taşımak suretiyle dile getirmiştir. Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime adlı kişi de "*kezzab*" sigası ile lakaplandırılmıştır.⁸⁸ Dolayısıyla kelime her iki taraf arasında dolaşan bir formda kullanılmıştır.

2.1. Müennes Olarak Kullanılması

⁷³ Razi, *Tehzibu'l Tefsiri'l Kebir*, 4/78.

⁷⁴ Muhammed Ali Tera'd Dürre, *Tefsiru'l Kur'ân'il Kerim i'rabuhu ve beyanuhu*, 4/478.

⁷⁵ el-Mümin, 40/28.

⁷⁶ el-Mümin, 40/35.

⁷⁷ İbrâhîm,14/15 *عَبِيدٌ كَفَّارٌ* Burada "*Cebbar*" kelimesine karşılık "*keffar*" vasfı getirilmiştir. Kâf, 50/24.

⁷⁸ Kâf, 50/25; el-Kalem, 68/12.

⁷⁹ Lokman, 31/32.

⁸⁰ Nûh, 71/27.

⁸¹ Casiye, 45/7; eş-Şuarâ, 26/222. Bkz. Sâbûnî, *Safvetü't Tefasir*, 6/39.

⁸² Sâd, 38/57. *إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَاقًا* İ'rab farkıyla aynı zikredilmiş. en-Nebe, 78/24.

⁸³ Sâd, 38/4.

⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/794.

⁸⁵ el-Mü'min, 40/24.

⁸⁶ Kamer, 54/26.

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/182; el-Hac, 22/10; el-Enfâl, 8/51; Kâf, 50/29.

⁸⁸ Buhârî, "Menakıb", 25, "Tevhid" 29; Müslim, "Rü'ya", 21.

Dişil sigası olarak kullanımında mübalağanın daha da artması için “ة” getirilir. نَوَاحٍ، وَفَهَامَةٍ mübalağa için geldiği gibi müenneslik için de kullanılmıştır.⁸⁹ فعالة vezni semaî mübalağa kalıplarındandır.⁹⁰ نَزَاعَةٌ لِّلشَّوَى “Derileri kavurup soyar”⁹¹ Buradaki müenneslik ateş anlamında olmasındandır.⁹² Bu tabir ifade cehennem vasfı olarak belirtilmiştir. Isının şiddetiyle yüzünden ve kemiklerinden insanın derisinin soyar.⁹³ Daha fazla işkence için başın derisi tekrar tekrar soyulur. Deri, bedenin en hassas kısmı olduğundan Yüce Allah böyle bir kullanımda bulunmuştur.⁹⁴ وَلَا أُفْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ Sürekli kendisini kınayan nefse yemin edilerek⁹⁵ diğer nefislere de kıyas yapılmıştır. Ya iyiliği arttıramadığı ya da kusurlu davrandığı yönü ile tavsif edilmiştir.⁹⁶ Kişinin kendisini kınamasının devam etmesi şehvetlere muhalefet edip ilahi yönelişe meylini arttırabilir.⁹⁷ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ⁹⁸ Sövgü içermesi açısından mensup okunmaktadır. Mahzuf olan bir fiile mansup olması kınamada mübalağa kast edilmek içindir. حَمَّالَةٌ mübalağalı ism-i fâil, mefuline idafe edilerek mahzuf أَطْمُ fiiline, meful yapılmıştır.⁹⁹ Ebu Leheb’in eşi zem babından kendisini o narin boynuna böyle bir ip geçirmesi ile bayağılaştırma ve hademelerden bazı kadınlar gibi tasvir edilmiştir. Kendisi ve eşi servet, şöhret sahibi oldukları halde böyle bir hicve müstahak olmuşlardır.¹⁰⁰ Ümmü Cemîl, Mekke’deki konumuna rağmen sırtıyla dikenleri peygamberin güzergâhına taşımıştır. Kur’ân, “bu gerdana bu yük” babından onu hamal olarak tahkir etmiştir. Ateşe gitmesine sebep olan söz taşıyan olarak yorumlanmıştır.¹⁰¹ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ “düğümlere nefes eden büyücülerin şerrinden”¹⁰² “Neffasat” hem erkek hem de kadın için “üfürme” anlamında kullanılır. Hz. Peygamberin Cebrail’in kalbine üflediği de söylenir. Kadınlar ise bu işi daha çok yapmışlardır. Lebid’in kızlarının Hz. Peygambere sihir yaptıkları bildirilmiştir.¹⁰³ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ¹⁰⁴ Kur’ân ‘da birçok yerde geçen “nefs” kelimesi burada çokça kötülüğü emreden şekilde belirtilmiştir.¹⁰⁵ Zira kissanın içeriği ile bağlantı yapılarak kullanılmıştır. Ebû Masur Sa’libî “ة” harfi mübalaği için de olsa Allah için kullanmanın uygun olmadığını söyler.¹⁰⁶ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ¹⁰⁷ لَوَاحَةٌ لِلْبَشَرِ¹⁰⁸ “Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına keffaret olur”¹⁰⁹ kervan için¹¹⁰ وجاءت سَيَّارَةٌ¹¹¹ gibi değişik örneklerine rastlanmaktadır.

2.4.Çoğul Kullanımı

⁸⁹ Cüveyriye Muhammed Yemenî, *Delaletu’l iştikaki ve amaluhu fi rub’u sani min’el Kur’ân ‘il Kerim*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami’atus Sudan li’l Ulumi ve’t Teknoloji, Sudan, 2015, 49. Bkz. Mahmud Safi, *el Cedvel fi i’rabi’l Kur’ân*, 7/11.

⁹⁰ Abduş Şekur Muallim Abdu’l Farih, *es-Sarfu’l muyessere*, 42.

⁹¹ el-Meâric, 70/16.

⁹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/918.

⁹³ Ebü’l-Kâsım Zeynül İslâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâ ifü’l-işârât* (Beyrut: Daru’l Kutubi’l İmiyye, 1971), 3/351.

⁹⁴ Sabunî, *Safvetü’l tefâsîr*, 7/57.

⁹⁵ el-Kiyâmet, 75/2.

⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/1044.

⁹⁷ ed-Dürre, *Tefsiru’l Kur’ân’il Kerim i’rabuhu ve beyanuhu*, 10/308.

⁹⁸ Tebbet, 111/4.

⁹⁹ Ed- Dürre, *Tefsiru’l Kur’ân’il Kerim i’rabuhu ve beyanuhu*, 10/763.

¹⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/1458; Ebü’l Hayyan Endelusî, *Tefsiru’l bahri’l muhit*, 8/527

¹⁰¹ Razî, *Tehzibu’l tefsiri’l kebir*, 7/606-607.

¹⁰² el-Felak, 113/4.

¹⁰³ Razî, *Tehzibu’l tefsiri’l kebir*, 7/673.

¹⁰⁴ Yusûf, 12/53

¹⁰⁵ Macit Eset, *Tercumetu siyeğu’l mubalağa*, 24; Bkz. Sa’lebi, *Fikhu’l luğa*, 1294.

¹⁰⁶ el-Mâide, 5/45. Kısası affeden kişi kısas günahının karşılığı kadar günahlarından silinir. Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/452.

¹⁰⁷ Yusûf, 12/19.

¹⁰⁸ Müddessir, 74/29.

Kur'ân'da فَعَالٌ cem'i müzekkeri salim olarak sıklıkla kullanılmıştır. ¹⁰⁹ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ "Tevvab" sigası Allah'ın bir ismi olarak ifade edilirken insanlar için de çokça yöneliş ve tövbe etme bağlamında kullanılmıştır. وَإِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ Haddi aşan ve öfke ile cezalandırma ve öldürme vasf edilmiştir.¹¹⁰ قِيلَ الْخَرَّاصُونَ¹¹¹ ayetinde الْخَرَّاصُونَ kelimesi alabildiğince yalan söyleyen ve doğrulardan uzak çelişkili sözler uydurma manasında olup fiille beraber kullanılma durumunda ise beddua manası içermektedir.¹¹² سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِّلْسُنْتَ Mananın pekişmesi ve olayın ehemmiyeti açısından ayet tekrara gitmiştir.¹¹³ Yalan ve batıla aşırı kulaklarını kabartırlar. Özellikle faizi ve diğer haramları çekinmeden yemeleri israf derecesindedirler.¹¹⁴ Bu iki vasfın sahipleri münafık ve Yahudiler olarak rivayet edilir. Bu da iki anlama gelebilir: Biri yalanı kabul ediyor olmaları diğeri ise yalanlamak gayesiyle peygamberi dinliyor olmalarıdır.¹¹⁵ طَوَّافُونَ kelimesi ise o zamanda hizmetçilerin evlere çokça girip çıktıklarını belirtmek için kullanılmış bir ifadedir.¹¹⁶

فَعَالٌ bazen "فَعَالٌ" kullanımına da rastlanmaktadır. Burada aynı veznin ilk harfi damme olan bir kalıptır. Dilciler kelimenin binasında yapılan fazlalığın mananın çokluğa dalalet ettiğini söylese de ¹¹⁷ burada mübalağa için değildir. وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ "İnkarcılar da neticenin kime ait olduğunu görecektir."¹¹⁸ "Küffar" kelimesi kafirin çoğulu olarak sıkça Kur'ân'da geçmektedir. وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَنَافٍ Ayetindeki "füccar" günahkâr anlamındaki "facir" kelimesinin çoğulu olup mübalağa için değildir.

Tesniye kullanımına ise fazla rastlanmamaktadır. فَشَّكَتَانِ fişkiran iki kaynak anlamında tesniyeye örnek mübalağa kalıbıdır. ¹¹⁹ Durmadan "نَضَحَ" kelimesi "نَضَحَ" göre daha mübalağalıdır. Birincisi fişkırmak anlamına gelirken ikincisi su serpmek anlamındadır. Zemahşerî yaptığı bu karşılaştırmada ح harfinin خ harfine göre sönük kaldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla suyun çokça fişkırdığı cennet pınarı için bu kelime tercih edilmiştir¹²⁰

2.5. İsm-i Mensûb

رَبُّ الرَّبَّائِيُونَ Rabbe kul olanlar ¹²¹ism-i mensûb olup Rabb kelimesine bir Elif, Nûn ilave edilerek yapıldığı bir kalıptır. Allah'ın dinine ve O'na itaate çok sıkı bir şekilde bağlı olan kimse anlamına gelmektedir Hasan-ı Basrî'nin (v.110/728) rabbânî kelimesi ile fukahâ ve âlimlerin de kastedildiğini söylediği nakledilmiştir.¹²²

2.6. Sıfat Olmaları Yönüyle

Bu ve diğer kalıplarda en bariz özellik başka ismi niteleme tarzında görülmektedir. Cümle içerisinde doğrudan ya da dolaylı başka bir kelimeye ihtiyaçları vardır.¹²³ Manayı daha da

¹⁰⁹ el-Bakara, 2/222.

¹¹⁰ eş-Şuarâ, 26/130; el-Mâide, 5/22, Zemahşerî, Keşşâf, 4/982.

¹¹¹ ez-Zâriyât, 51/10.

¹¹² Zemahşer, Keşşâf, 6/384.

¹¹³ el-Mâide, 5/41-42.

¹¹⁴ Sâbûnî, Safvetü't Tefâsîr, 2/104; Zemahşerî, Keşşâf, 2/444.

¹¹⁵ Zaccac, Maaniyi'l Kur'ân ve İ'rabuhu, 2/174; Ed- Dürre, Tefsiru'l Kur'ân'il Kerim i'rabuhu ve beyanuhu,9/429.

¹¹⁶ Sâbûnî, Safvetü't tefasîr, 4/251.

¹¹⁷ es-Sâmarâî, es-Sarfu'l Arabî ahkamun ve ma'anin, (Beyrut: Daru'l İbn Kesîr, 2013), 31.

¹¹⁸ Ra'd, 13/42.

¹¹⁹ er-Rahmân,55/66.

¹²⁰ Zemahşerî, Keşşâf, 6/524.

¹²¹ el-Mâide, 5/63; Al-i İmrân, 3/79; el-Mâide, 5/44.

¹²² Zemahşerî, Keşşâf, 1/982.

¹²³ Öncü, Kur'ân-ı Kerim'de Yer Alan فاعل ve فعيل Kalıpları, 167.

pekiştirmek için sıfat olarak getirilmiştir. وَأَنْزَلْنَا مِنْ وَهَّاحٍ 124 “vehhac” yanan parlayan وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا 125 “seccac” şiddetle dökülen anlamlarında kullanıp sıfat yönünde mübalağa manasında kullanılmıştır. 126 “Hannas” من شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ 127 sinsi olarak tabir edildiği gibi gizli hareket etme anlamında da kullanılan bir sıfattır. Şeytanlar insî ve cinnî olmak üzere iki gruptur. Kötü işleri süsleme ile aldatırlar. Bu özelliklerinden dolayı istiâze özellikle emredilmiştir. 128 Çünkü vesvesesini sinsilikle aşıl原因an şeytanın saptırmasının önemsenmesinin gereği anlaşılmaktadır. يَالَانِيعِ 129 “yalancı ve inkarcı” فَاجِرًا كَفَّارًا 130 ahlaksız inkarcı gibi örneklerde yalan ve ahlaksızlığın inkar ile nitelendirilmesi hidayet yolunda önemli bir engeli olduğuna vurgu yapılmaktadır.

2.7. Mevsuf Olmaları Yönüyle

فَعَالٍ vezni manayı pekiştirdiği halde kendisine anlamı daha da güçlendiren başka kalıplardaki mübalağa sigası ile kullanımına rastlanmaktadır. خَائِرٍ نَانِكُورٍ 131 nankör hain demektir. خَيْرٍ 132 kelimesi ise en kötü hainlik anlamındadır. 133 إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ 134 Bir defalık ihanetten haber verildiği halde kişinin tabiatındaki meyil mübalağa edilmiştir. 135 وَلَا تُطِيعُ كُلَّ خَلَّافٍ 136 “hellaf” gerçek yalan her konuda yemini alışkanlık etme, مَهْمَازٍ 137 “hemmaz” çok ayıplayan ve kusur bulan “meşşa” insanların arasını bozan kovuculuk yapan مَنَاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ 138 “menna” ifadesi cimri yada hayrı engelleyen anlamında kelimelerle Velid bin Muğire kınanmaktadır. 139

رَبِّ لَا تَذُرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذِيَارًا 140 İbn Cüzey(ö. 741/1340) Teshil’inde genellikle olumsuz durumlarda kullanıldığını söyler. 141 “Deyyar” genellikle olumsuzluk için kullanılır. دورالveya الدار kelimesinden elde edilmiştir. Dolayısıyla “fa’al” kalıbından alınmamıştır. Bu durumda “devvar” olması gerekirdi. 142 Zeccâc((ö. 311/923) aslı deyvar, vav, ya harfine

124 en-Nebe, 78/13.

125 en-Nebe, 78/14.

126 Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, 7/188.

127 en-Nâs, 114/4.

128 Karaman vd, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5/702-703. İnsanın cinni şeytanı olduğu ve ademoğlunun damarlarında kanın dolaştığı rivayet edilmiştir. Bkz. Buharî, “Ahkam”, 21. Bkz. Zemahşerî, 7/675.

129 ez-Zümer, 39/3; Muhammed, 47/34; el-Fetih, 48/29.

130 Nûh, 71/27

131 فَاذْكُرْ لَوْ رَأَيْتَ أَبَا عَمِيرٍ مَلَأَتْ يَدَيْكَ مِنْ غَدْرِ وَخَيْرٍ 14/80) Şüphesiz sen Ebû Umeyr’i görseydin ellerini hainlikle doldururdun.(Kurtubî,

132 Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, 1995: 5/29.

133 el-Hac, 22/38; Bkz. *Keşşâf*, 2/258.

134 en-Nisâ, 4/107.

135 Razî, *Tehzîbu'l Tefsiri'l Kebîr*, 2/549.

136 el-Kalem, 68/10.

137 el-Kalem, 68/11.

138 el-Kalem, 68/12.

139 Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/854. مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ bu açıklama “Cebbar” kelimesiyle birçok ayette tebliğin, icbar ile olmadığı mübalağa ile belirtilmiştir. Bkz. el- Mâide, 5/99; en-Nahl, 16/35; en-Nûr, 24/54; el- Ankebût, 29/18; Yasin, 36/17; 42/38

140 Nuh, 71/26.

141 Sabûnî, 7/76.

142 Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, 156; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/948.

dönüştürülerek idğam edildiğini ve “deyyar” olduğunu söyler.¹⁴³ Maverdî (ö. 450/1058), iki anlama geldiğini söyler: Biri “tek kimse” diğeri bir yerin sakini.¹⁴⁴

2.8. Meslek Olarak Kullanım

خَيَّاط terzi, حدَّاد demirci gibi meslek kalıplarında kullanılır. Sanatını aşırı bir sıkıntı ile elde edildiğinden bu kalıp mesleklerden elde edilir.¹⁴⁵ “kezzab” tabiri ile kişi o kadar yalan söylemiş sanki mesleğinin esası yalan olarak belirtilmiştir. “sabbar” o kadar sabırlı davranıyor ki sanki mesleği sabır diye değerlendirilmiştir. Bu veznin sadece bunun için değil meslek kullanımında da görüldüğünü söyleyenlerden biri de Ebû Hayyan’dır.¹⁴⁶ Bazıları فواعل veznini فعال menzilesinde kullanmıştır. قطان مكة سكان البلد Çünkü bunlar “فواعل” kalıbının çoğuludurlar. İsmi fâilde mübalağa yapıldığında فاعل vezni kullanılmaktadır¹⁴⁷ Mananın takviyesi için ism-i fâil esas alınır. Bir fiilde tekrar artması durumunda فعال vezninden yapılır. Dolayısıyla bu tekrar mantığından dolayı mesleklerin çoğu bu vezinden isimlerini alır. النجار, الطحان marangoz, değirmenci, النسيج dokumacı,¹⁴⁸ meslekler için geldiği gibi¹⁴⁹ hayvan eğiticileri içinde kullanıldığı görülmektedir. كلاب Köpek eğiticisi, دهمال deve eğiticisi, فياب fil eğiticisi gibi.¹⁵⁰

Sıfat ile pekiştirme bazen de atıf suretinde de gelmiştir. وَغَوَّاصٍ وَغَوَّاصٍ كُلُّ بِنَاءٍ وَغَوَّاصٍ bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları¹⁵¹ كُلُّ بِنَاءٍ terkibi الشَّيَاطِينِ kelimesine bedeldir. Hz. Süleyman’ın bunları bina yapımı ve inci çıkarmada istihdam ettiği belirtilmektedir.¹⁵² Kur’ân’da “fa’al” veznini damme ile kullanılan örnekleri de vardır. بُعِثَ الرُّزَّاعُ Buradaki ekinciler¹⁵³ ekini çokça etme anlamındadır. Oysa asılları sülâsîden alınmasına rağmen زارع kelimesi bu manayı vermez.¹⁵⁴

2.9. İsm-i Alet Yönü

Bazen mübalağalı ism-i fâil ve ism-i alet arasında müşterek kullanımlara rastlanmaktadır. Bu durum karineden fark edilir. سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ¹⁵⁵ Yalana aşırı meylederek kulak verme anlamında olduğu gibi كسماعة kulaklık, اقطاع ise küçük balta anlamında kullanımlarına rastlanmaktadır¹⁵⁶

“O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır.”¹⁵⁷ Buradaki “fahhar” kelimesi çanak, çömlek için kullanılmıştır.

Sonuç

Kur’ân, belâgatını her yönüyle ortaya koyduğu gibi mübalağa sigalarında da bu özelliğini göstermektedir. Tevhit, nübüvvet, ibadet, cennet, cehennem, gibi Kur’ân’ın temel konuları ile

¹⁴³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kurân ve irâbuhu*, (Beyrut: Alemu'l Kutub, 1988), 5/231.

¹⁴⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîru'l Mâverdî*, (Beyrut: Daru'l Kutubi'i İlmiyye, ts.) 6/105; Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, (Beyrut: Müeessetu'l Tarihi'i Arabî, 2002), 4/453.

¹⁴⁵ Macit Eset, *Tercümetu siyeğü'l mübalağa*, 38.

¹⁴⁶ Revabide, *Siyeğî'l mübalağati'l kıyâsiye ittihadu'l mebna ve'l ma'na*, 72.

¹⁴⁷ Sibeveyh, *Kitab*, 1/110.

¹⁴⁸ كذاب gibi kalıpların onun adeta adeta mesleklerinin yalan olduğu anlaşılır. صبار denildiğinde sanki mesleği ve sanatı sabır olduğu ifade diler. Bkz. Samarraî, *Sarfu'l Arabi*, 99-100.

¹⁴⁹ Samarraî, *Sarfu'l Arabi*, 99.

¹⁵⁰ Revabide, *Siyeğî'l mübalağati'l kıyâsiye ittihadu'l mebna ve'l ma'na*, 72.

¹⁵¹ Sâd, 38/37; Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, 5/297,298.

¹⁵² Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/854,855.

¹⁵³ el-Fetih, 48/29.

¹⁵⁴ Hasan Abbas, *en-Nahvu'l Vâfi*, 3/258.

¹⁵⁵ el-Mâide, 5/41,422, et-Tevbe, 9/47.

¹⁵⁶ Revabide, *Siyeğî'l mübalağati'l kıyâsiye ittihadu'l mebna ve'l ma'na*, 73.

¹⁵⁷ er-Rahmân, 55/14.

direk ya da dolaylı olarak mübalağa sigalarıyla pekiştirildiği görülmektedir. Özellikle ele aldığımız فَعَال kalıbının ifadedeki yansıması Kur'an'da çoklukla görülmektedir. Konuşma dilinde önemli bir beyan güzelliği sağlayan bu kullanım kelimeyi ustaca kullanıma rehberlik edebilmektedir. Yüce Allah kendisini tanıtırken ya da insan tiplmelerini ifade ederken bu kalıbın özellikle kullanımına gitmiştir.

Genellikle ayetlerin sonunda yer alan mübalağa kalıpları hedef manayı pekiştirir bir düzeyde olduğu değişik örnekleri ile verilmeye çalışıldı. Diğer meşhur sigalara göre az kullanıldığı halde anlamı güçlendirmede en kuvvetli kalıplardandır. Tekdüze bir kullanıma bedel, bazen sıfat, bazen mevsuf, kişilik betimlemelerinde kullanılarak anlama güzellik kattığı görülmektedir. Diğer kalıplar arasında karşılaştırılma yapıldığında bunlar arasındaki fark dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak meal çalışması yapanların aynı kalıbın geçtiği yerleri genel bir taramadan sonra vermeleri faydalı olacağı muhakkaktır. Zira bazen kalıbın içerdiği mananın yansımadığı görülebilmektedir. Kur'an kelimeleri uygun kalıplara dökerken manaları da zihnin inşasında alt malzeme gibi dokuduğu görülmektedir. Allah'a ait isimlerde güçlü bir vurgu yapılırken insanlara ait kullanımlarda ise kişideki adeta bir vasıf gibi manaya yansıtılmaktadır. Aynı kalıpla gelen örneklerin hareke farkı ile mübalağa anlamıyla alakasız olduğu da görülmektedir.

Kaynakça

- Abbas, Hasan, *Nahou'l Vâfi*, 8. Baskı, Daru'l Marife ,1977.
- Abduş Şekur Muallim Abdu'l Farih, *esSarf'u'l Mu'yessere*, Kahire: Daru'l İlm, 2019.
- el-Bağdâdî, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve irâbuhu*, Beyrut: Alemu'l Kutub, 1988.
- el-Bennâ, Ahmed Abdulcevâd, *Sıyağ'u'l-mubâlağa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm dirâse tahlîliyye* Amman: Dâr el-Yâzûrî, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Câmi'u's-Sahih. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, (ts).
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, Çev. Ömer Aydın, İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Bulut, Ali, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedi'*, 4. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Cuveyriye, Muhammed Yemenî, *Delaletu'l İştikaki ve Amaluhu fi Rub'u Sani min 'el Kur'ân 'il Kerim*, Sudan: Câmi'âtu's-Sudan li'l Ulûmi ve't-Teknoloji, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çörtü, M. Meral, *"Arapça Dilbilgisi Sarf"*, İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Duran, Hasan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan 'Udûl Çeşitleri*, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- ed-Dürre, Muhammed Ali Tera'd, *Tefsiru'l Kur'ân'il Kerim i'rabuhu ve beyanuhu*, Beyrut: Daru'l ibni'l-Kesir, 2009.
- Endelusî, Ebû'l Hayyan, *Tefsiru'l Bahri'l muhîr*, Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1971.
- Enis, İbrahim, *min Esrari'l Luğa*, Kahire: Mektebetu'l Enculu'l-Mısriyye, 1966.
- Eset, Macit, *Tercümetü'l Siyeği'il Mübalağa فَعَال فَعِيل فِعُول Fi'l Kur'ân 'il Kerim ila Luğati'i Fransiyye*, Cezayir: Câmi'âtu'l Muntevira Kesentina, 2011.
- Çalayanî, Mustafa, *"Cami'u'd-durusi'l-Arabiyye"* 28. Baskı, Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1993.
- el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *"Şeze'l-Arf fi Fenni's-Sarf"*, Kahire: 1965.
- Haşimî, Ahmed, *El-Kevâid'i Esasiyye Li'l-luğati'l-Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Alemiyye,1458.

- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *el-Kâfiye fi'n-nahv* II, nşr. Muhammed b. el-Hasan el Esterâbâdî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-Mufredât fi Ğaribi'l Kur'ân*, Mektebetu'n-Nezar, ts.
- Karaman, H. Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara: DİB Yayınları, 2017.
- el-Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâ'ifü'l-işârât* Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîru'l Mâverdî*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, E. H. *Sahihu Müslim*. thk. M. F. Abdalbaki, Beyrut: Dâru İhya-i't-Türası'l-'Arâbî, ts.
- Öncü, Mustafa, Kur'ân-ı Kerîm'de Yer Alan فاعيل ve فاعول Kalıpları, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 8, 2015.
- Revabide, Muhammed Emin, *Siyeği'l Mübalağati'l Kıyâsiye İttihadu'l Mebna ve'l Ma'na*, Mecelletu'l-Urduniyye el-Luğatu'l Arabiyye ve Adâbuha, 2/3, 2006.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefâsir*, çev. Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz, İstanbul: Yeni Şafak, 1995.
- Salih, Kemal Hüseyin Raşid, *Siyeğu'l Mubalağati ve Teraikuha fi'l Kur'ân 'il Kerim*, Filistin: Cami'atu'n-Necahi'l-Vatanî, 2005.
- Sâmarrâî, Muhammed Fadıl *es-Sarfu'l Arabî Ahkamun ve Me'ânin*, Beyrut: Daru İbni Kesîr, 2013.
- Sâmarrâî, Fadıl Salih, *Me'âni'n-nahv*, Amman: Daru'l-Fikr, 2000.
- Tokmak, Mustafa, *Arap Dilinde İsm-i Fâil Mübalağa Vezinleri*, Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yıldırım, Kadri, *Sistematik Sarf Bilgisi*, Diyarbakır: Form Ofset, 2004.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, çev. Komisyon, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.